

ELS IMPACTES OCULTS DE LA CRISI ECONÒMICA EN LA TERCERA EDAT

Els impactes ocults de la crisi econòmica en la tercera edat

Ferran Dídac Lluch i Dubon

Resum

Aquest article vol posar en relleu la importància que han tingut els membres de més edat de la nostra societat durant la crisi. Els pensionistes no només han servit de suport econòmic als familiars directes que han patit en diversos graus d'intensitat les conseqüències de la crisi (pèrdua de la llar habitual, pèrdua de l'ocupació, dificultats per arribar a final de mes...), sinó que el seu suport ha esdevingut molt més ampli, tant en les tasques de cura i atenció dels familiars com de suport psicològic per als membres afectats per la crisi, fet que, en alguns casos, s'ha fet extensiu a cercles més amplis, com amics i, fins i tot, altres membres de la societat (voluntariat, donacions a ONG...). Oferim algunes dades i plantejem alguns càlculs que ens permeten quantificar la importància d'aquesta aportació i de la xifra de persones que pateixen les greus conseqüències econòmiques de la crisi. Això no obstant, aquest article s'esforça a destacar, més aviat, els aspectes qualitius de tot plegat.

La crisi econòmica, però, també ha fet que el col·lectiu pateixi, malgrat alguns indicadors aparentment contradictoris, efectes negatius. I no hem de considerar només el de la reducció de la renda disponible, sinó que podem parlar d'una afectació general de la qualitat de vida del col·lectiu que s'ha vist, en una mesura més gran o més petita, deteriorada. Hem dedicat part de l'estudi a analitzar-ho.

A més a més, aquest article ens ha servit de marc per reflexionar sobre la crisi econòmica en general i destacar l'increment de la desigualtat de la nostra societat, que ens permet arribar a una terrible conclusió: les previsible crisis futures tindran unes repercussions encara més greus.

Resumen

Este artículo pretende destacar la importancia que han tenido los miembros de más edad de nuestra sociedad durante la crisis. Los pensionistas no sólo han servido de soporte económico a familiares directos que han sufrido con distintos grados de intensidad las consecuencias de la crisis (pérdida del hogar habitual, pérdida del empleo, dificultades para llegar a final de mes...), sino que su apoyo ha sido mucho más amplio, ya sea en tareas de cuidado y atención a los miembros de sus familias ya sea ofreciendo soporte psicológico a las personas afectadas por la crisis, y esto, en algunos casos, se ha hecho extensivo a círculos más amplios como amigos e incluso a otros miembros de la sociedad (voluntariado, donaciones a ONG...). Ofrecemos algunos datos y planteamos algunos cálculos que nos permiten cuantificar la importancia de esta aportación y de la cifra general de personas que padecen las graves consecuencias económicas de la crisis. Nuestro enfoque, a pesar de todo, pretende ser principalmente cualitativo.

La crisis económica ha hecho que también este colectivo padezca, a pesar de algunos indicadores aparentemente contradictorios, efectos negativos. Y no hemos de considerar sólo la reducción de la renta disponible, sino que podemos hablar de una afectación general de la calidad de vida del colectivo que se ha visto, en mayor o menor medida, deteriorada. A su estudio hemos dedicado parte del artículo.

Además, este artículo nos ha servido de marco para reflexionar sobre la crisis económica en general i destacar el incremento de la desigualdad en nuestra sociedad, que nos permite plantear una terrible conclusión: las previsible crisis futuras tendrán unas repercusiones todavía más graves.

1. Els canvis sociològics recents de la tercera edat i la crisi econòmica

No sorprendré ningú si dic que el rol social que desenvolupen les persones de més edat en el si de la nostra societat és actualment ben distint d'allò que era fa només algunes dècades. Del paper passiu, representat per persones sense activitat, vestides uniformement de negre i tancades a llar, s'ha passat al paper d'un grup social que, malgrat un cert i veritable deteriorament biològic derivat de longevitat pròpia de l'espècie humana, és extremadament dinàmic i presenta una importància creixent en l'estructura social actual.

Això és així des d'un punt de vista quantitatiu pel fet que l'increment de l'esperança de vida i l'arribada de contingents poblacionals cada cop més nombrosos a les edats més avançades fan que aquest sector demogràfic adquireixi més importància numèrica, sobretot entre les dones, atès el fenomen de la feminització de la vellesa sobre la qual reflexionarem fa uns anys (vegeu Lluch) però també és així des d'un punt de vista qualitatiu. Les persones grans no solament són més que abans, sinó que tenen un paper més important i participatiu en la societat, des de múltiples vessants. Des d'una perspectiva econòmica, s'han convertit en un important sector diana per una part del sector industrial que hi destina productes específics i també pel sector serveis, tant de l'àmbit assistencial i sanitari com turístic. Des d'una perspectiva de la participació social també és evident que l'associacionisme, directament adreçat a atendre l'esbarjo propi del col·lectiu, com l'adreçat a atendre altres col·lectius, també és molt important actualment. Moltes són les persones de la tercera edat que participen de manera molt activa en tasques de tipus social (acompanyament de malalts i altres membres de la tercera edat d'edat molt avançada, menjadors socials, magatzems de Càritas...). La jubilació ja no és una època de passivitat i decrepitud; és una fase activa, en què s'obren noves perspectives i possibilitats i en què molts són els que aprofiten per gaudir d'allò que no havien pogut fer en altres èpoques de la vida: estudiar, viatjar, dedicar-se a cultivar els hobbies predilectes... Des d'un punt de vista ideològic i reivindicatiu també és així; es defuig la imatge passiva i acomodada a què hem fet

referència. Els membres d'aquest col·lectiu participen en els moviments de protesta social, tan abundants en aquesta crisi, com el Moviment 11M o les activitats de les plataformes contra les execucions hipotecàries. Això no obstant, segurament manca més participació política o, fins i tot, la creació d'un partit que, centrat en les necessitats del col·lectiu, ofereixi models de gestió alternatius per a tota la societat. I, finalment, des d'un punt de vista de suport familiar, les persones d'edat avançada també juguen un paper fonamental. Tant és així que moltes dones han pogut compatibilitzar el treball remunerat amb les tasques familiars, gràcies al suport desinteressat i permanent dels padrins, ja siguin els seus pares o els pares de les parelles. Basta observar les entrades i les sortides a les escoles per veure que un percentatge molt destacat d'alumnes no són acompanyats pels pares sinó pels padrins i que són aquests, així mateix, els que els recullen per donar-los dinar i, fins i tot, en cas de jornades llargues, els responsables d'acompanyar-los a les activitats extraescolars, cada cop més freqüents. Val a dir que, a més, s'aprecia un canvi molt significatiu des d'un punt de vista sociològic: són molts els padrins que es fan càrrec dels néts que gairebé no desenvoluparen aquesta tasca amb els fills propis. Aquesta és la mostra més palesa de la superació de l'anterior distribució dels rols de gènere. Els membres de més edat de la nostra societat han passat d'un model de discriminació funcional sexual difós pel sistema educatiu reglat i per la mateixa societat a un model democràtic, en què el gènere no condiciona les funcions. En el model predemocràtic, totalment androcèntric, es reservava a l'home la funció, gairebé exclusiva, de proveir els recursos econòmics per garantir les necessitats bàsiques de la família, mentre que a la dona se li assignaven totes les funcions lligades a la llar i a la cura dels infants. Fins i tot, en casos en què la dona treballava fora de casa se li exigia que treballés també a llar. Encara hi ha moltes dones que recorden com, d'acord amb l'educació rebuda, esperaven els marits amb les sabatilles devora la butaca i el plat calent a taula.

En la fase democràtica, a banda d'avenços en la llibertat política, s'ha progressat extraordinàriament en la igualtat entre gèneres, tot i que és cert que encara queda molt a fer, i només esmentaré els casos de violència de gènere, les desigualtats salarials entre sexes o la subrepresentació de les dones en càrrecs representatius i directius, com alguns dels camps en què encara queda molt camí per recórrer. I, quant al col·lectiu que ens concerneix, aquest canvi és més que palès. D'una banda, els homes del col·lectiu s'han integrat en bona mesura en tasques de guarda i cura dels infants i, de l'altra, podem dir que les persones de la tercera edat com a receptores d'atencions per part de la família extensa han experimentat un canvi de paper contrari i s'han transformat en provisoros de serveis als descendents de primer i segon grau.

En molts casos, cal lligar el paper assistencial familiar dels ascendents a les oportunitats d'inserció laboral dels dos membres de moltes parelles actuals, d'alliberar-los de les tasques d'atenció als infants durant la jornada laboral. Però, a més, l'actual crisi financera i econòmica que s'inicià el 2007 als Estats Units ha fet que sobre la població envellida hagin

recaigut noves i inesperades responsabilitats: el suport econòmic directe dels fills i les seves parelles que s'han quedat sense feina i, en molts casos, servir d'únic suport en els casos del retorn a les llars familiars dels membres de la família extensa que, com que ho han pogut fer front als compromisos hipotecaris subscrits, han perdut la casa. I no és aquest l'únic impacte que la crisi ha causat en el col·lectiu de més edat de la societat. Intentar valorar aquests impactes i esbrinar-ne l'abast és l'objectiu d'aquest article.

2. La crisi econòmica actual: causes i conseqüències

No em puc estar d'apuntar quatre idees importants sobre la crisi econòmica actual. Aquesta crisi, inicialment financera, fou causada per un enfocament econòmic neoliberal en què es posava l'èmfasi en l'endeutament dels particulars com a mecanisme de creixement econòmic. Això fou així durant una sèrie d'anys que portaren alguns economistes de prestigi a predir la desaparició dels cicles econòmics i, conseqüentment, la desaparició dels fenòmens de crisi i en què els polítics destacaven el miracle espanyol, amb unes taxes de creixement que com mai en tota la història s'havien registrat. Aquesta fase que, en l'època de més paroxisme, s'estengué des dels darrers anys del segle XX fins a l'esclat de la crisi creditícia i immobiliària de 2007, suposà una època d'enriquiment fàcil, d'especulació financera i, en el cas de l'Estat espanyol, també immobiliària i de despeses esperpèntiques i injustificables de moltes administracions públiques i una època de malbaratament de recursos públics, de construcció d'infraestructures i equipaments que no es poden mantenir i, fins i tot, una època d'enriquiments espuris que fan que molts polítics i gestors que tenien responsabilitats durant aquest període hagin ingressat o ingressin a curt termini a la presó. Els doblers no només fluïen amb facilitat, sinó que els bancs intentaren, per tots els mitjans, col·locar nous productes financers per ampliar les oportunitats de negoci i obtenir nous fons per continuar el flux especulatiu, alguns tan coneguts com les anomenades preferents, que foren ofertes en molts casos com una inversió segura, d'elevada rendibilitat i fàcil recuperació dels fons invertits malgrat que, evidentment, no ho eren. Però de sobte, la bombolla financera i immobiliària esclatà: entitats financeres i especulatives entraren en fallida i es produí una caiguda en cadena. S'aturà el crèdit, els productes (béns industrials, béns de consum o de serveis de tots tipus) deixaren de consumir-se; els béns immobiliaris, que semblava que mai deixarien de revaloritzar-se, de cop es quedaren sense demanda, la qual cosa produí el col·lapse de bona part d'aquest sector i del sector bancari, que havia propiciat, en bona mesura, aquest creixement tan artificial. Immediatament s'incrementà l'atur i, en deixar de circular els doblers, foren moltes les empreses lligades a la construcció (cimenteres, venda de productes de construcció, fusteries, lampisteries, electricistes...) que no només no reberen comandes, sinó que no cobraren el que els devien. Moltes tancaren per manca de liquiditat. L'atur general es disparà. El consum s'alentí i, en alguns casos, gairebé es col·lapsà. La por, el pitjor enemic del consum, s'apoderà de la població general i això contribuí a augmentar la crisi. Els neoliberals actuaren responsabilitzant la població

del que havia passat, fins i tot, de totes aquelles persones que no havien participat en cap activitat especulativa ni havien adquirit cap crèdit. La recepta fou clara: l'ajut al sector financer que, certament, havia estat responsable en bona mesura de la situació, i l'assoliment públic de bona part del deute, que suposà una retallada immediata de prestacions públiques, malgrat els intents estadístics per afirmar el contrari; la reducció de les plantilles reals de treballadors públics, mitjançant l'acomiadament de part de la plantilla (de vegades amb criteris no gaire transparents) o bé mitjançant l'increment de les jornades laborals, la no-contractació de substituïts per baixes de curta durada o, fins i tot, trasllats de personal; la reducció salarial directa dels treballadors públics, a banda de la retenció d'una paga extraordinària (que caldrà veure si és il·legal) i la congelació durant tots els anys de la crisi de les seves nòmines; la retallada de les pensions i, sobretot, un increment no lligat amb l'IPC; les polítiques anomenades de flexibilització laboral, que faciliten els acomiadaments, les externalitzacions a altres empreses i, finalment, la precarització de les relacions laborals, amb salaris més baixos i jornades, a vegades, més llargues; la dràstica caiguda de la inversió pública, que no només es materialitza en la manca de grans projectes d'inversió, sinó també en la manca de manteniment habitual de determinats serveis públics (neteja pública, asfaltatge i neteja de les voreres de les carreteres); increment de la pressió fiscal directa i indirecta (impost sobre les rendes, pujades de l'IVA, pujades dels impostos especials...) i, no ho hem d'oblidar, una ràpida modificació de la Constitució, un text que, per altres causes, sembla del tot punt immutable... Com destaquen els especialistes d'Hisenda, els serveis públics són sostinguts, en bona mesura, per les classes mitjanes, que han vist com els recau el pes de la crisi i a canvi reben uns serveis cada cop més reduïts.

Alguns han explicat la crisi per la liberalització i desregularització del sector financer, que, d'una banda, va alimentar la cobdícia i la inacció dels ens reguladors i, de l'altra, la convivència amb determinats sectors polítics. Altres apunten l'interès dels mercats d'obtenir noves fonts de beneficis, la qual cosa determinà que s'invertís en el sector immobiliari de manera agressiva i intensiva. També en un mateix sentit es trobarien les especulacions sobre les matèries primeres o els aliments i, fins i tot, els desitjos de controlar el sector de les pensions o la salut, com succeeix a l'Estat espanyol. Sigui com sigui, alguns autors van més enllà en la recerca de l'explicació. Agustí Colom, de la Universitat de Barcelona, presenta la hipòtesi que cal cercar la base inicial de la crisi financera en la desigualtat. Aquesta desigualtat s'explicaria per les polítiques neoliberals defiscalitzadores aplicades des dels anys vuitanta, que han beneficiat les classes més riques en detriment de les més humils. I, per tal de compensar la demanda, s'atorgà al crèdit la funció estabilitzadora de l'economia. Aquest enfocament és contrari a la visió keynesiana que pretén estabilitzar l'economia a partir de la funció redistributiva de la renda mitjançant les actuacions del sector públic. En el model neoliberal desigualtat i endeutament i finançarització anirien alhora i es retroalimentarien. I el caràcter inestable del sistema financer explica la crisi. La solució requeriria, d'acord amb aquest autor, reduir l'endeutament i, per aconseguir-ho, s'han de reduir les desigualtats.

Es tracta d'una solució que no s'està aplicant, atès que en una situació d'increment molt significatiu de la desigualtat l'aposta és novament recórrer al crèdit concedit per entitats financeres i una política de minva del poder adquisitiu mitjà, per mitjà de la política de moderacions salarials, els canvis en els càlculs de les pensions i la retallada evident de les ajudes públiques, i l'enduriment per accedir-hi. I això, malgrat els anuncis preelectorals de canvis en la política fiscal, no tan socials i justos com s'anuncien, que pretenen incrementar la renda disponible de les famílies i estimular el consum i l'economia en general (o almenys ho afirmen). Però, aquesta política tan tímida es llança després d'haver-se incrementat la desigualtat, que un gran sector de la població hagi vist reduïdes fortament les rendes i que alguns dels col·lectius tinguin dificultats a mitjà i llarg termini per inserir-se en el mercat del treball. Aquesta situació és especialment dramàtica per aquelles persones amb un nivell de formació molt baix i edat avançada, que no poden competir en un mercat saturat d'oferta laboral amb més formació i en plenitud física.

Faltariem a la veritat si no diguéssim que, tímidament, al llarg dels darrers mesos s'estan detectant alguns indicadors macroeconòmics positius: petits descensos de la xifra d'aturats (en part pel retorn d'immigrants als seus països i l'emigració de ciutadans espanyols), increment de les cotitzacions de la Seguretat Social, percepcions positives en alguns sectors empresarials i en una part de la societat (en part condicionades pels mitjans de comunicació socials) i, pel que fa a les Illes, unes xifres rècord de turistes amb un cert increment de la despesa. I, a banda d'això, la constatació que m'han transmès alguns gabinets fiscals de la situació de les empreses per a les quals treballen, que, d'uns quants mesos ençà, obtenen uns resultats lleugerament positius després de molts d'anys de crisi profunda.

Amb tot i això, no em puc estar d'oferir-vos algunes dades que inviten a una profunda reflexió i no conviden a un optimisme desmesurat:

La xifra d'aturats de l'Estat espanyol s'apropa, d'acord amb les darreres dades trimestrals de l'EPA (Enquesta de població activa) publicades per l'Institut Nacional d'Estadística als 6.000.000 milions d'aturats o, dit d'una altra manera, una de cada quatre persones que es troba en edat de treballar i vol treballar no troba ocupació. Lluny queden les taxes de mitjan 2007, anteriors a la crisi, en què l'atur no superava el 9%, en què gairebé tothom que volia fer feina en trobava i la rotació dels contractes era molt ràpida. A les Illes Balears la xifra d'aturats en el primer trimestre de 2014 superava les 150.000 persones.

El percentatge d'aturats de llarga durada és elevadíssim. D'acord amb les dades de l'EPA del primer trimestre de 2014, més del 40% dels aturats de l'Estat i prop del 26% dels aturats residents a les Illes Balears fa més de dos anys que estan en aquesta situació. Si també comptem les persones que es troben en aquesta situació des de fa més d'un any, els percentatges pujarien fins al 61% pel que fa a tot l'Estat i fins al 41% a les Illes Balears.

Taula 1 | *Evolució de l'EPA i taxes principals. Estat espanyol. 2001-2014*

Trimestre	Actius	Ocupats	Aturats	Taxa d'activitat (%)	Taxa d'atur (%)
1T 2014	22.883,90	16.950,60	5.933,30	59,46	25,93
4T 2013	23.070,90	17.135,20	5.935,60	59,86	25,73
3T 2013	23.173,40	17.230,00	5.943,40	60,04	25,65
2T 2013	23.207,90	17.160,60	6.047,30	60	26,06
1T 2013	23.308,40	17.030,20	6.278,20	60,18	26,94
4T 2012	23.360,40	17.339,40	6.021,00	60,23	25,77
3T 2012	23.491,90	17.667,70	5.824,20	60,55	24,79
2T 2012	23.489,50	17.758,50	5.731,00	60,5	24,4
1T 2012	23.433,00	17.765,10	5.667,90	60,31	24,19
4T 2011	23.440,30	18.153,00	5.287,30	60,29	22,56
3T 2011	23.482,50	18.484,50	4.998,00	60,44	21,28
2T 2011	23.466,20	18.622,00	4.844,20	60,44	20,64
1T 2011	23.347,30	18.426,20	4.921,20	60,16	21,08
4T 2010	23.377,10	18.674,90	4.702,20	60,25	20,11
3T 2010	23.404,40	18.819,00	4.585,40	60,37	19,59
2T 2010	23.406,40	18.751,10	4.655,30	60,41	19,89
1T 2010	23.270,50	18.652,90	4.617,70	60,09	19,84
4T 2009	23.225,40	18.890,40	4.335,00	59,99	18,66
3T 2009	23.219,80	19.098,40	4.121,40	60,05	17,75
2T 2009	23.293,40	19.154,20	4.139,60	60,3	17,77
1T 2009	23.302,60	19.284,40	4.018,20	60,39	17,24
4T 2008	23.262,10	19.055,30	3.206,80	60,35	13,79
3T 2008	23.157,10	20.556,40	2.600,70	60,23	11,23
2T 2008	23.032,60	20.646,90	2.385,70	60,07	10,36
1T 2008	22.810,40	20.620,00	2.190,50	59,67	9,6
4T 2007	22.659,90	20.717,90	1.942,00	59,47	8,57
3T 2007	22.559,60	20.753,40	1.806,20	59,5	8,01
2T 2007	22.354,10	20.580,90	1.773,20	59,23	7,93
1T 2007	22.130,80	20.267,50	1.863,20	58,9	8,42
4T 2006	22.014,80	20.195,40	1.819,40	58,88	8,26
3T 2006	21.857,80	20.091,00	1.766,90	58,74	8,08
2T 2006	21.726,00	19.891,60	1.834,40	58,63	8,44
1T 2006	21.521,30	19.578,40	1.942,80	58,3	9,03
4T 2005	21.369,50	19.509,20	1.860,30	58,08	8,71
3T 2005	21.205,60	19.422,10	1.783,50	57,86	8,41
2T 2005	21.129,70	19.160,60	1.969,10	57,86	9,32
1T 2005	20.857,40	18.736,10	2.121,30	57,38	10,17
4T 2004	20.667,70	18.490,80	2.176,90	57,12	10,53
3T 2004	20.488,90	18.289,10	2.199,80	56,93	10,74
2T 2004	20.266,50	18.018,90	2.247,60	56,55	11,09

continua

Trimestre	Actius	Ocupats	Aturats	Taxa d'activitat (%)	Taxa d'atur (%)
1T 2004	20.080,00	17.770,20	2.309,80	56,24	11,5
4T 2003	20.017,10	17.740,50	2.276,70	56,25	11,37
3T 2003	19.893,50	17.646,00	2.247,50	56,15	11,3
2T 2003	19.639,20	17.423,20	2.216,00	55,65	11,28
1T 2003	19.421,20	17.092,70	2.328,50	55,28	11,99
4T 2002	19.224,30	16.991,90	2.232,40	54,95	11,61
3T 2002	19.115,30	16.919,30	2.196,00	54,92	11,49
2T 2002	18.870,20	16.766,90	2.103,30	54,48	11,15
1T 2002	18.635,10	16.482,30	2.152,80	54,06	11,55
4T 2001	18.292,00	16.348,20	1.943,80	53,41	10,63
3T 2001	18.164,00	16.294,30	1.869,70	53,22	10,29
2T 2001	17.932,10	16.076,30	1.855,80	52,73	10,35
1T 2001	17.814,70	15.866,30	1.948,30	52,57	10,94

Nota: Xifres actius, ocupats i aturats en milers.

Font. INE. Dades de l'EPA

Un altre aspecte extremadament negatiu és l'atur juvenil. En el primer trimestre de 2014 aquesta taxa ha superat la de l'Estat espanyol el 55% i això significa que més d'un de cada dos joves que volen fer feina i en cerquen no en troben. I encara és més dramàtica la taxa del grup més jove, d'entre 16 i 19 anys, en què les taxes d'atur superarien el 70%! Aquesta situació explica que siguin tan freqüents les notícies en els mitjans de comunicació socials sobre la situació d'aquest col·lectiu. Desenes de milers de joves emigren anualment a la recerca d'ocupació davant la manca de perspectives d'ocupació o davant la perspectiva de trobar només tasques per davall de la seva qualificació o mal retribuïdes i sense opció de promoció futura.

Taula 2 | *Percentatge d'aturats per temps de recerca d'ocupació. EPA. 1r trimestre de 2014. Estat espanyol i Illes Balears*

	Estat espanyol	Illes Balears
Total	100,0	100,0
Ja han trobat ocupació	4,0	15,6
Menys d'1 mes	3,3	3,7
Més d'1 mes i menys de 3 mesos	8,8	13,6
De 3 mesos a menys de 6 mesos	9,8	14,9
De 6 mesos a menys d'1 any	12,6	11,0
Entre 1 any i menys de 2 anys	20,9	14,9
2 o més anys	40,8	26,3

Font: INE: EPA

La situació d'atur esdevé especialment problemàtica en els casos en què tots els membres de la unitat familiar es troben en aquesta situació i assoleix la categoria de drama quan no es percep cap tipus de prestació pública. Aquesta situació fa que les condicions de la infància a l'Estat espanyol hagin patit un retrocés molt important. UNICEF Espanya acaba de presentar l'informe (vegeu informe UNICEF Espanya a la bibliografia) en què, a partir de dades de l'INE, indica que més d'una quarta part dels infants de l'Estat espanyol (2,3 milions d'infants, el 27,5% del total) viuen en risc de pobresa (llars amb la mitjana d'ingressos per davall del 60%). El 2013 aquesta situació es produïa en una llar amb dos adults i dos infants amb menys de 17.040 euros anuals. Segons l'informe, aquesta situació té una de les causes principals en les llars en què tots els adults són aturats, circumstància que s'ha triplicat des de 2007 i que afecta a prop d'un milió de llars. Més del 8% dels infants espanyols en trobarien en situacions de privacions severes, mentre que les ajudes públiques baixen. En aquesta mateixa línia, molts centres escolars han detectat privacions severes en l'alimentació diària i moltes veus alerten que el tancament dels menjadors escolars durant l'estiu pot portar una part de la població a greus situacions de desnutrició, atès que hi ha famílies que no poden ni tan sols proveir una alimentació mínima diària de qualitat.

Taula 3 | *Evolució de la xifra d'aturats (en milers de persones). EPA. Illes Balears. 2002-2014*

	Total	De 16 a 24 anys	De 25 a 34 anys	De 35 a 44 anys	De 45 a 54 anys	55 anys i més
Ambdós sexes						
2002T1	37,1	7,9	12,8	10,1	4,6	1,7
2002T2	29,5	8,4	9,9	5,3	3,5	2,4
2002T3	28	8,2	10,3	5,6	1,2	2,6
2002T4	38,4	10,7	11,8	8,4	4,5	3
2002 Mitjana anual	33,2	8,8	11,2	7,3	3,5	2,4
2003T1	56,4	16,8	16,3	11,3	9,5	2,4
2003T2	44,5	15,9	9,7	10,9	4,8	3,1
2003T3	34,1	12,1	9,3	7,2	3	2,5
2003T4	46,7	12,7	13,8	11,4	6,7	2,1
2003 Mitjana anual	45,4	14,4	12,3	10,2	6	2,6
2004T1	59,2	15,5	17,4	13,5	9,2	3,6
2004T2	44,5	11,2	12,5	10,8	7	3
2004T3	34,1	10,1	9,7	6,9	4,9	2,4
2004T4	38,9	9,2	12	10,8	4,7	2,3
2004 Mitjana anual	44,2	11,5	12,9	10,5	6,5	2,8
2005T1	50,9	14,3	14,1	11,9	6,3	4,3
2005T2	31	11	10	4,3	3,6	2,1
2005T3	25,7	10,9	6,9	5	1,6	1,2

continua

	Total	De 16 a 24 anys	De 25 a 34 anys	De 35 a 44 anys	De 45 a 54 anys	55 anys i més
2005T4	36,8	9,8	11,1	8,1	5,8	2,1
2005 Mitjana anual	36,1	11,5	10,5	7,3	4,3	2,4
2006T1	41,6	9,1	12,7	10,6	5,7	3,5
2006T2	35,3	8,7	11,7	8	3,9	2,9
2006T3	26,2	6,5	9	6,3	3,2	1,2
2006T4	33,3	9,3	10,3	8,5	3,6	1,6
2006 Mitjana anual	34,1	8,4	10,9	8,4	4,1	2,3
2007T1	48,7	11,8	11,1	15,8	5,9	4
2007T2	30,9	9,6	7	8,4	4,9	0,9
2007T3	26,4	4,9	9	7,8	3,4	1,3
2007T4	51,4	10,8	19,1	12,1	6,7	2,7
2007 Mitjana anual	39,3	9,3	11,6	11	5,2	2,2
2008T1	60	11,6	18,3	17,1	9,4	3,7
2008T2	48,5	16	11,1	11,6	6,9	2,9
2008T3	55,3	18	18,9	10	6,4	1,9
2008T4	68,6	12,9	27,8	15,9	9,4	2,6
2008 Mitjana anual	58,1	14,6	19	13,6	8	2,8
2009T1	110,8	17,7	37,2	29,7	18,5	7,7
2009T2	108,1	20,2	34,5	26,9	20,4	6,1
2009T3	90,6	18,6	29,1	21,9	14,9	6,1
2009T4	113,4	21,2	33	32,3	21,5	5,4
2009 Mitjana anual	105,7	19,4	33,5	27,7	18,8	6,3
2010T1	128	25	38,2	34,2	22,4	8,2
2010T2	121,7	27,3	33,9	32,4	20,5	7,6
2010T3	104,9	22	28,2	25,1	19,6	9,9
2010T4	127,4	22,8	41,9	29,4	21,8	11,5
2010 Mitjana anual	120,5	24,3	35,6	30,3	21,1	9,3
2011T1	143,4	20,9	50,6	34,4	26,7	10,8
2011T2	116,7	20,8	36,3	30,1	18,3	11,3
2011T3	110,5	20,2	34,1	24	22,2	10,1
2011T4	149,8	24,5	43,6	37,4	31	13,3
2011 Mitjana anual	130,1	21,6	41,2	31,5	24,5	11,4
2012T1	165,3	25,7	52,8	37,2	33	16,5
2012T2	132,5	25,1	38,1	28,9	27,7	12,8
2012T3	124,9	24,4	32,8	27,4	25,2	15,1
2012T4	146,5	26,3	43,3	34,8	28,7	13,4

continua

	Total	De 16 a 24 anys	De 25 a 34 anys	De 35 a 44 anys	De 45 a 54 anys	55 anys i més
2012 Mitjana anual	142,3	25,4	41,8	32,1	28,7	14,4
2013T1	171,6	27,5	51,4	42,4	34,4	15,9
2013T2	133,1	20,4	46,1	28,9	26	11,8
2013T3	106,4	17,4	33,4	25,1	20	10,6
2013T4	133,7	18,3	39,8	33,8	27,1	14,7
2013 Mitjana anual	136,2	20,9	42,7	32,6	26,9	13,2
2014T1	152,5	19,6	41,5	42,8	28,6	20

Font. IBESTAT

Els estudis d'associacions que treballen, de manera desinteressada i altruista ajudant el proïsme, com Càritas, reflecteixen una realitat oculta i ocultada de la nostra societat: que l'efecte de les crisis és devastador no només a curt termini, sinó que serà permanent per l'efecte del que s'anomena comportament contracíclic de la desigualtat de la renda. Aquest concepte implica que quan hi ha crisi s'incrementen les desigualtats, però que quan hi ha recuperació econòmica aquesta diferència no decreix. Tot seguit us presentem algunes de les constatacions que manifesta aquesta associació en el seu estudi sobre la crisi i desigualtat social (vegeu bibliografia):

- Hi ha un empobriment de la nostra societat reflectit en el descens de la renda mitjana. Aquest procés és especialment intens entre les persones més vulnerables (baixa intensitat laboral, immigrants extracomunitaris, llars monoparentals...).
- Uns 3.000.000 de persones a l'Estat espanyol es troben en situació de pobresa severa (amb menys de 307€ al mes).
- S'ha incrementat la cronicitat dels problemes socials per efecte de les situacions d'atur de llarga durada.
- La desigualtat d'Espanya és la més elevada d'Europa. L'Estat espanyol és on el percentatge dels més rics concentra una proporció més elevada de renda.
- La desigualtat té tendència a créixer per les causes següents: a) les taxes d'atur general i de llarga durada; b) la pèrdua de poder adquisitiu general de la població, i c) l'afebliment de les polítiques socials (sanitat, educació, prestacions socials...), que impliquen retallades en les prestacions i l'enduriment de les condicions per accedir-hi.
- Les necessitats bàsiques de molts membres de la societat no es troben cobertes (alimentació, despeses de l'habitatge, roba...).

- La pressió sobre la família i les entitats socials s'ha incrementat fins gairebé al punt del col·lapse.

Una de les conclusions a les quals arriba aquest estudi, amb què coincidesc plenament, és que la situació actual (atur de llarga durada, esgotament de les prestacions, situació límit del suport familiar, decrement de les ajudes públiques, increment de les despeses en sanitat...) fan que sigui previsible una segona onada, sigui quin sigui el termini, amb efectes encara més intensos.

El paper de les persones de la tercera edat durant la crisi ha estat fonamental, atès que, en bona mesura, ha servit de suport econòmic, emocional i assistencial no només a membres de la seva pròpia família en dificultats, sinó també a altres membres de la societat. Tot això, però, s'ha fet amb un cost i ha suposat un empitjorament de les condicions de vida dels membres d'aquest col·lectiu que han hagut de prestar aquesta assistència. De tot això, en parlarem al llarg d'aquest article.

3. Les taxes de risc de pobresa i exclusió social: tendències i problemes d'interpretació

Quant a la situació de la població de la tercera edat, si hom té en compte els indicadors de pobresa i exclusió social sense entendre'n el sentit i la metodologia de càlcul, pot arribar a determinades conclusions totalment errònies. De fet, la publicació en els mitjans de comunicació de les dades que afirmaven que els indicadors de pobresa de la població jubilada havien baixat durant la crisi féu pensar a més d'un que s'estaven manipulant les estadístiques i que tot això responia a una manipulació política i propagandística. Tot seguit, ho intentarem explicar.

Si en els darrers anys de la bonança econòmica 2004-2007 aquesta taxa per a les persones grans se situava prop del 31% a l'Estat espanyol, i era molt més alta que la que presentava el conjunt de la societat (23%) i podia interpretar-se com un indicador clar que la renda disponible de les persones grans era clarament inferior a la de la mitjana de la societat, cosa que podia incidir negativament en el confort i l'accés a determinats serveis i prestacions i conseqüentment en un nivell de vida presumiblement inferior, les dades a partir de l'inici de la crisi són de signe contrari. Les taxes de pobresa relativa de la població jubilada han baixat de manera prou considerable i s'han situat per davall no només de les mitjanes que presenta el conjunt de la societat sinó també pels diversos intervals en què l'Institut Nacional d'Estadística ofereix aquest indicador. Però, podem concloure que ha millorat el nivell de vida de la població de més edat de la nostra societat? Evidentment aquesta interpretació no només és errònia, sinó també esbiaixada. Les causes que expliquen aquest indicador no reflecteixen la millora de la

situació dels pensionistes, ans al contrari, són un reflex del deteriorament de les condicions econòmiques generals de la societat. Entendre-ho és relativament fàcil, atès que, d'una banda, les rendes dels membres de la tercera edat s'han mantingut globalment, tot i la congelació temporal i els increments per davall de l'IPC i, de l'altra, la renda mitjana disponible a partir de la qual s'estableix la pobresa econòmica ha baixat considerablement a causa del deteriorament de les rendes globals de la resta dels membres de la societat. Així, no es pot afirmar que hagin millorat les condicions econòmiques dels membres jubilats de la societat, sinó que aquest indicador reflecteix un empitjorament global que ha afectat la resta de grups, infants i població potencialment activa de la societat. I aquest empitjorament no només ha afectat un dels indicadors considerats, el de renda disponible, sinó també la resta d'indicadors que s'hi troben íntimament relacionats (el de potencial laboral i el de privacions materials severes).

Taula 4 | *Taxa de risc de pobresa i/o exclusió social (estratègia Europa 2020) per grups d'edat (%)*

	Dones			Homes		
	2012	2011	2010	2012	2011	2010
Total	28,1	28,0	27,5	28,4	27,3	26,0
Menys de 16 anys	33,3	33,1	33,9	32,4	31,7	30,4
De 16 a 29 anys	34,1	32,8	30,1	34,9	29,7	27,0
De 30 a 44 anys	28,1	26,8	25,0	28,6	26,0	25,6
De 45 a 64 anys	29,1	27,8	27,5	29,2	28,6	26,5
De 65 anys i més	17,6	21,9	23,1	15,3	19,7	19,3

Nota: La població en risc de pobresa o exclusió social és aquella que es troba en alguna d'aquestes situacions:

- 1. Risc de pobresa (60% mitjana dels ingressos per unitat de consum).*
- 2. Mancances materials severes (4 conceptes d'una llista de 9).*
- 3. Llars sense treball o amb baixa intensitat d'ocupació (llars en què els membres en edat de treballar ho feren en menys del 20% del total del seu potencial de treball durant l'any de referència).*

Font. Enquesta de Condicions de Vida. INE

Podem concloure que el descens dels indicadors de pobresa que presenta la tercera edat no significa cap tipus de millora real. Contràriament, en els apartats posteriors explicarem alguns dels impactes que la crisi ha causat en aquest col·lectiu i el deteriorament que ha patit, fins i tot, des del punt de vista de renda disponible i capacitat real d'adquisició de béns, serveis i equipaments. I, malgrat això, la població gran de la nostra societat ha estat capaç de servir no només de suport social al seu entorn familiar més proper, sinó també, de manera més extensa, a altres cercles d'amistat o al conjunt de la societat.

4. El paper fonamental dels pensionistes en aquesta crisi: el suport econòmic directe i altres prestacions

Una de les fonts que hem trobat per documentar-nos sobre aquesta situació és l'informe de la Creu Roja sobre la tercera edat, que hem inclòs a la bibliografia. Aquestes dades, obtingudes a partir d'una enquesta feta a més de 1.100 persones grans, ens ofereix unes dades prou significatives. D'una banda, ja és prou sorprenent que gairebé una tercera part de les persones enquestades reconeguin que, per primera vegada en la seva vida, han hagut d'ajudar una altra persona per motius econòmics.

Els tipus d'ajudes prestades es recullen a la taula següent:

Taula 5 | *Ajudes prestades per membres de la tercera edat a altres persones per motius econòmics*

Ajuda econòmica directa	61,3
Acollir-los a casa	4,7
Ajudar-los a pagar la hipoteca o el lloguer	4,9
Ajudar-los a pagar altres serveis bàsics (llum, aigua...)	3,3
Encarregar-se dels néts	4
Donar-los menjar i altres productes necessaris	18,7
Acompanyar-los i ajudar-los en cas de malaltia	2,2
Altres	0,9

Nota: No representa una distribució percentual de casos. Els enquestats poden haver respost afirmativament a més d'una pregunta.

Podem veure que les ajudes econòmiques directes destaquen de manera molt significativa i que arriben a superar el 60%. Tot seguit, apareixen les ajudes en forma de menjar i altres productes necessaris i, amb menys freqüència, les ajudes per fer front a les despeses de l'habitatge, ja sigui per pagar el lloguer o la hipoteca, ja sigui per pagar els subministraments bàsics de la llar (llum, aigua...).

Pel que fa als beneficiaris d'aquestes ajudes econòmiques, destaquen les ajudes subministrades als fills, sobretot els mascles, amb 10 punts per sobre de les filles; les directament adreçades als néts (tot i que les ajudes als fills ja impliquen ajudes als néts en la major part dels casos), i a altres familiars. Però, de tota manera, la solidaritat dels membres de la tercera edat no s'atura aquí, ja que han contribuït econòmicament a ajudar altres persones (amics o veïns, persones externes...).

Les xifres d'atur són devastadores i expliquen la necessitat d'aquest suport familiar.

A les Illes Balears l'anàlisi de la situació de les llars en què tots els membres actius es troben en situació d'atur reflecteix la cruesa de la situació: 104.200 persones, un 9,41% de les 1.107.100 persones residents a les Illes segons l'EPA, viuen en aquesta situació, mentre que en el moment àlgid del boom econòmic això succeïa en menys del 2% dels casos. I, a més, aquesta situació s'agreuja per l'increment de les situacions d'atur de llarga durada.

Taula 6 | *Beneficiaris de les ajudes econòmiques prestades per les persones de la tercera edat*

Filla	25,3
Fill	34,5
Nora	1,6
Néts	12,8
Cònjuge/parella	0,7
Gendre	0,9
Amic/veí	8,9
Altres familiars	9,8
Altres	5,6

Nota: No representa una distribució percentual de casos. Els enquestats poden haver respost afirmativament a més d'una pregunta.

Taula 7 | *Població resident en llars en què hi ha població activa i en què tots es troben en situació d'atur. Illes Balears. 2002-2013*

	Població total (milers de persones)	Població llars sense ocupats (milers de persones) (1)	Proporció (%)
2002	860,9	16,3	1,9
2003	893,5	23,2	2,6
2004	919,4	28,3	3,08
2005	949,1	17,5	1,85
2006	981,2	17,9	1,83
2007	1.018,60	19,2	1,89
2008	1.050,70	31,7	3,01
2009	1.071,10	68,4	6,39
2010	1.080,80	86,6	8,01
2011	1.088,70	94,1	8,64
2012	1.097,90	98	8,93
2013	1.107,10	104,2	9,41

(1) Persones que resideixen en llars en què algun membre és econòmicament actiu i tots els membres actius es troben en situació d'atur

Font. IBESTAT

Taula 8 | *Percentatge de la taxa d'atur de llarga durada. Mitjanes anuals per sexe. Illes Balears. EPA. Mitjanes anuals. 2002-2013*

	Total	Homes	Dones
2002	1,34	0,95	1,89
2003	1,92	1,44	2,57
2004	1,58	1,42	1,79
2005	1,29	0,78	1,98
2006	1,07	0,96	1,21
2007	0,98	0,86	1,15
2008	1,23	1,02	1,5
2009	3,7	4,08	3,22
2010	6,77	7,19	6,26
2011	7,95	8,49	7,3
2012	10,5	10,97	9,94
2013	10,9	11,21	10,53

Font. IBESTAT

Valorar la població que únicament i exclusivament viu de les pensions de jubilació dels seus familiars és molt complex, atesa la manca d'informació directa en aquest sentit. El Consell Econòmic i Social calculava que unes 420.000 famílies a l'Estat espanyol subsistien gràcies a les pensions de la gent gran. La Fundació la Caixa, en un estudi publicat el 2012 arribava a la conclusió que hi havia unes 300.000 llars en què tots els membres es trobaven en atur i vivien gràcies a la pensió d'un jubilat. Si situem, aproximadament, la xifra de llars en què tots els membres es trobaven en atur el 2012 en 1.800.000 i calculem quin és el percentatge de llars en què la pensió d'un jubilat s'ha convertit en l'única font d'ingrés, arribaríem a la conclusió que això succeeix, si fa no fa, en un 17% d'aquests tipus de llars.

Si apliquem aquest percentatge a les dades de l'EPA per a les Illes Balears, que en el primer trimestre de 2014 situaren en 51.000 les llars en què tots els membres es trobaven en atur, arribaríem a la conclusió que prop de 8.700 llars són sostingudes amb la prestació econòmica que rep un membre de la tercera edat jubilat.

Sigui com sigui, no és tan important saber la xifra exacta de persones que es troben en la situació en què la pensió de persones jubilades s'ha convertit en l'únic ingrés que permet subsistir famílies extenses compostes pel mateix pensionista i també pel cònjuge, fills, néts i, en alguns casos besnèts i altres familiars, com adonar-se de la importància qualitativa de la situació que afecta de manera significativa. En qualsevol cas, és una situació quantitativament important i també qualitativament, atès que afecta de manera important la qualitat de vida i, fins i tot, la salut del col·lectiu analitzat.

5. Algunes dades de l'EPA: llars amb població aturada i anàlisi específica de les llars amb pensionistes

Les dades de l'Enquesta de població activa ofereixen valuoses informacions per saber la situació laboral dels membres de les famílies. D'acord amb les dades del darrer trimestre de 2013, les llars en què tots els membres de la unitat familiar es trobaven en situació d'atur a les Illes arribaren a les 41.900, un 4,7% més que l'any anterior. Les dades estatals són aclaparadores i aquesta situació afectaria 1.832.300 persones. Així mateix, a les Illes trobaríem 99.900 llars en què no hi ha cap actiu, 336.900 en què hi ha almenys un actiu i 226.400 en què tots els integrants tenen ocupació.

Aquestes xifres, sobretot les que ens parlen de llars senceres en què tots els membres es troben en situació d'atur, ens informa clarament de la crueta de la situació social en què vivim i que ha fet que els membres pensionistes de la tercera edat hagin hagut d'assumir en molts casos un paper determinant de suport econòmic familiar.

Hem d'agrair la col·laboració de l'Institut d'Estadística de les Illes Balears que ens ha fet una explotació específica per intentar esbrinar amb més detall en quines llars es produeix la convivència de pensionistes amb població activa aturada i amb població activa aturada que no rep cap prestació o subsidi. La font utilitzada en aquest cas és l'Enquesta de població activa.

Val a dir que l'EPA ens dona informació sobre les llars, però no sobre la relació dels membres que hi conviuen. Tot i això, cal pressuposar que en un bon nombre de casos es tracta de membres amb lligams familiars, tot i que seria possible la cohabitació d'altres tipus de persones amb què existissin altres tipus de relacions (com ara amics o coneguts, llogaters...).

Taula 9 | *Nombre i proporció de llars en relació amb la situació econòmica dels seus membres. Anàlisi de la població pensionista*

	Total de llars		Llars on hi ha almenys un pensionista i on tots els actius són aturats	Llars on hi ha almenys un pensionista i on tots els actius són aturats que no reben cap tipus de prestació o subsidi
	Nombre de llars	Proporció	Proporció	Proporció
2013_mitjana anual	431	100	7,84	1,72
2013T4	436,8	100	8,63	...
2013T3	430,5	100	7,29	...
2013T2	430,6	100	7,22	...
2013T1	426,1	100	8,19	...

continua

	Nombre de llars	Proporció	Proporció	Proporció
2012_mitjana anual	423,9	100	6,7	1,27
2012T4	427,1	100	6,72	...
2012T3	424,3	100	6,06	...
2012T2	422,7	100	6,27	...
2012T1	421,3	100	7,74	...
2011_mitjana anual	425,6	100	6,98	1,2
2011T4	425,4	100	7,76	...
2011T3	425,1	100	6,47	...
2011T2	426,7	100	6,61	...
2011T1	425,2	100	7,1	...
2010_mitjana anual	417	100	6,62	0,82
2010T4	421,3	100	6,84	...
2010T3	416,5	100	5,93	...
2010T2	414,7	100	6,85	...
2010T1	415,4	100	6,86	...
2009_mitjana anual	414,4	100	6,64	0,7
2009T4	414,3	100	6,88	...
2009T3	414,8	100	6,82	...
2009T2	416,1	100	5,84	...
2009T1	412,4	100	7,01	...
2008_mitjana anual	402,1	100	6,54	0,37
2008T4	409,8	100	6,25	...
2008T3	401,8	100	7,04	...
2008T2	401	100	5,84	...
2008T1	395,9	100	7,02	...
2007_mitjana anual	386,6	100	6,31	0,36
2007T4	388,5	100	6,64	...
2007T3	388,4	100	5,59	...
2007T2	385,3	100	6,07	...
2007T1	384,1	100	6,93	...

Notes:

Canvi metodològic el 2005

(...) dada oculta per imprecisió o baixa qualitat.

No es té en compte si hi ha relació de parentiu entre els membres de la llar.

Unitat de mesura (nombre de llars): milers de llars.

Unitat de mesura (proporció): proporció de llars.

Font. Institut d'Estadística de les Illes Balears (IBESTAT) a partir de dades de l'Institut Nacional d'Estadística (INE).
Espanya (CC BY 3.0)

Segui com sigui, l'anàlisi de les dades ens permet establir les conclusions següents:

1. Si comparem les dades mitjanes de 2013 amb les de 2007, hi ha un petit increment proporcional en la xifra de llars en què hi ha un pensionista i en què tots els membres poten-

cialment actius es troben en atur. Aquest increment, molt feble percentualment, significa que hi ha unes 9.000 llars més en què hi ha algun actiu en atur que viu amb pensionistes.

2. Les taxes de llars en què viu algun pensionista i en què totes les persones potencialment actives es troben en situació d'atur presenten un fort increment. Així, mentre que el 2007 només el 0,36% de les llars de les Illes Balears presentava aquesta estructura, la proporció ha pujat fins a l'1,72%. Si ho traduïm en valors absoluts, voldria que dir que aproximadament en 7.400 llars de les Illes hi ha una persona pensionista que conviu amb població activa aturada sense prestació.

3. Podem especular sobre la possibilitat que, com a conseqüència de la crisi, part de la família extensa o altres persones amb lligams amb membres de la tercera edat hagin passat a viure-hi per no poder fer front al lloguer o les hipoteques. Aquesta especulació és plausible atesa la realitat social de l'entorn. Però la veritat és que tampoc no sabem si aquesta convivència era preexistent i si s'ha modificat la relació amb la feina de la població activa arran de la crisi. El que sí que podem afirmar, sense entrar en un debat estèril i difícil de resoldre, és que hi ha un fort corrent laboral en l'economia submergida que pot fer que hi hagi individus que estadísticament apareguin com a no perceptors de prestacions socials i sense feina i que disposin d'ingressos reals. És que cal pensar que, com a mínim, en una part important de les llars de les Illes, poc importa si són 7.400 exactament, els pensionistes són els pals de pallar econòmics de moltes llars i de tots els seus membres, en una situació que hauria resultat inversemblant i imprevisible fa només uns anys.

A banda d'això, ja hem vist les dades globals de suport econòmic que ens ha ofert l'estudi de la Creu Roja i que hem comentat en l'apartat anterior.

6. Els impactes de la crisi sobre la població pensionista

És evident que els efectes de la crisi, a banda d'incidir en la població general, també han incidit de manera destacable i específica en la població de més edat de la nostra societat. Vegem tot seguit alguns dels aspectes en què la crisi ha incidit de manera més intensa i directa.

a. Pèrdua de poder adquisitiu per la política de pensions

Un primer aspecte que hem de tenir en compte és que la crisi ha fet que en els darrers anys les classes passives hagin perdut poder adquisitiu. Així convé recordar que el 2011 les pensions foren congelades i, posteriorment, s'actualitzaren sense tenir en compte la inflació. Tot això plegat fa que s'hagi produït un deteriorament real en les rendes disponibles i el poder adquisitiu real d'aquest col·lectiu tan important.

Però la pèrdua de poder adquisitiu no és solament conseqüència de la política aplicada a les pensions, sinó que també deriva de l'impacte de la pujada d'imposts al consum, el famós IVA. Es tracta d'un impost que ha pujat en distinta mesura segons els tipus de béns, serveis o productes (en alguns casos la pujada ha estat del 18 al 21%; en altres, del 4 o del 8 al 10% i, fins i tot, del 4 al 21%) però que, en qualsevol cas, ha fet que el poder de compra sigui més baix, ja que l'Administració pública en reclama una part més gran en forma d'impost. El mateix podríem dir de determinades taxes cobrades per altres administracions (impost de béns immobles, taxes de foms...) i d'altres pujades experimentades per serveis bàsics com l'electricitat o el gas.

b. Suport econòmic als familiars en atur

Amb aquest concepte volem explicar que l'economia dels pensionistes, malgrat una aparent estabilitat en les percepcions, ha experimentat un decreixement sobtat i important. D'una banda, alguns pensionistes rebien l'ajuda de la família extensa per complementar les minses pensions i, atesa la situació de crisi, han deixat de percebre l'ajuda que els permetia arribar amb certa comoditat al final de mes. De l'altra, com hem vist, molts pensionistes han hagut d'utilitzar la seva pensió per mantenir les famílies dels seus descendents, en una situació històricament inaudita i, per tant, amb un decrement molt important de la renda personal disponible, que els ha fet renunciar a qualsevol tipus de luxe i a viure en una situació, en molts casos, de subsistència.

c. Increment dels casos de maltractaments

Els maltractaments de persones de la tercera edat són un fenomen moltes vegades ocult, però real, que es dona en la nostra societat. Aquests maltractaments poden presentar moltes formes que, fins i tot, es poden produir de manera simultània. Entre els maltractaments freqüents hi ha la violència física i psíquica, la violació o els abusos sexuals, l'ús il·legal o inapropiat dels béns mobles i immobles de què són propietaris, prohibir-los la llibertat de culte o expressió, interferir en les seves comunicacions (obrir-los el correu, per exemple) o l'abandonament, entre altres. Alguns estudis, com el de la Federació d'Associacions de Gent Gran de Catalunya (FATEC), posen en relleu l'increment que, com a conseqüència de la greu precarietat en què es troben moltes famílies, s'ha produït d'algun d'aquest tipus de maltractament. Sempre s'ha dit que les situacions límit treuen el millor i el pitjor de cadascú i, evidentment, aquesta no és una excepció.

d. Retallades en la Llei de Dependència

Tot i que no tothom arriba a les edats més avançades en la mateixa situació de salut, el cert és que hi ha una relació directa entre edat i dependència. La dependència és més greu en situacions en què es viu sense parella i més encara si no hi ha cap suport de la família

extensa. La realitat és que les retallades aplicades per les administracions públiques, en aquest cas concret en la Llei de Dependència, han repercutit negativament en la qualitat de vida dels membres de la tercera edat dependents.

e. Vulnerabilitat jurídica

Gairebé ens trobaríem en una situació equiparable als maltractaments de què hem parlat en l'apartat c. En aquest cas concret, però, volem fer referència a aquelles situacions que es produeixen quan determinades persones o entitats es volen aprofitar de la bona fe i de la manca de coneixements tècnics i específics sobre la gestió del patrimoni. Un exemple palès que ha esclatat durant la crisi és el de les participacions preferents, que foren ofertes sense una informació veraç, com un mitjà per incrementar els estalvis amb total seguretat, quan la situació era totalment inversa. En aquest cas concret, com en altres, aquesta situació ha contribuït a incrementar l'estrès del col·lectiu de la gent gran i, en alguns casos, ha contribuït al deteriorament de la seva salut. Determinades entitats socials ofereixen suport a les persones de més edat davant qualsevol decisió econòmica que tingui una certa importància sobre el patrimoni disponible.

f. Copagament dels medicaments

Els canvis en les polítiques públiques a fi d'estabilitzar les balances fiscals han fet que s'hagi implantat un model de copagament (Reial decret llei 16/2012, actualitzat l'1 de gener de 2014) que implica un cert pagament enfront de la gratuïtat anterior. Malgrat que s'han establert certs límits globals en el pagament i que hi ha una certa modulació d'acord amb la renda, com sempre succeeix en aquests casos, la realitat és que els grups més afectats són els pensionistes amb rendes més baixes. Com sabem, hi ha una relació directament proporcional entre salut i edat i això fa que moltes persones d'edat avançada presentin malalties cròniques per a les quals necessiten medicació constant, a banda dels episodis aguts, que també poden fer que consumeixin més productes sanitaris ocasionalment. Tot això pot fer que algunes persones grans hagin interromput els tractaments prescrits i que, a la llarga, experimentin un empitjorament en l'estat de salut i, consegüentment, en els casos extrems, un increment del risc de mortalitat evitable.

g. Abandonament de residències de la tercera edat

Al llarg de la crisi s'han produït abandonaments d'interns que han deixat les seves places, tant en centres públics com en centres privats. I aquesta renúncia no ha estat del tot voluntària, sinó presa per poder ajudar les seves famílies. En molts casos, a més, aquesta renúncia suposa un increment real de les obligacions diàries (neteja, fer el menjar, cura dels nêts...) de les quals s'havien alliberat, com a mínim en bona mesura, perquè estaven a la residència.

Hi ha situacions en què ens plantejem el límit ètic de la situació, sobretot quan els interns dels centres geriàtrics es troben més ben atesos en aquests centres que en llars on han hagut d'anar a residir per contribuir a mantenir els familiars.

En determinats casos, a més d'ajudar els fills, també hi ha casos en què les llars acullen els néts i els besnéts, amb la qual cosa el suport econòmic es fa extensiu i permet mantenir fins a quatre generacions sota un mateix sostre.

h. Cohabitació amb altres membres de la família que han perdut la llar

En determinats casos, com a conseqüència de la pèrdua de l'habitatge habitual per execució de les hipoteques o per no poder fer front al lloguer en quedar-se en situació d'atur, moltes persones han estat recollides a la llar familiar de membres de la tercera edat que han passat a ser no només els principals proveïdors econòmics, sinó també els caps d'una família polinuclear nombrosa. La cohabitació, moltes vegades en cases no preparades per acollir tants membres, crea problemes de convivència i, en qualsevol cas, afecta negativament les condicions de confort en què es trobaven abans de la crisi.

El catedràtic de sociologia de la Universitat Autònoma de Madrid, Gerardo Meil, destaca els problemes de convivència que causa la cohabitació, sobretot com a reflex de la frustració de les expectatives i les relacions interpersonals, i proposa com a solució la negociació de les condicions de cohabitació, i prendre consciència que la crisi no és una responsabilitat personal sinó social i que s'ha d'intentar superar solidàriament, sense sentiment de culpa.

i. Pressió psicològica

La jubilació, que com sabem etimològicament deriva d'alegria, ha passat a transformar-se en una època d'incertesa i de pressions.

Els membres de la tercera edat han vist com, d'una situació de seguretat i relativa tranquil·litat, s'ha passat a una situació de crisi econòmica i incertesa global. D'una situació de prestacions assegurades amb l'increment de l'IPC, hem passat a veure com es congelaven les pensions i com es deixava de tenir l'IPC com a referència per pujar les prestacions. I tot això en un context de pujada fiscal i de preus que han afectat el poder adquisitiu del col·lectiu, un col·lectiu que, convé no deixar de recordar-ho, té unes pensions que moltes vegades són pràcticament de subsistència.

Així mateix, les campanyes sobre la insostenibilitat del sistema de pensions i la incertesa sobre l'evolució de les quanties a curt, mitjà i llarg termini, també ha causat alarma en el col·lectiu.

A més a més, ha hagut d'assumir en molts casos el paper actiu d'ajuda econòmica a altres familiars (fills, néts...) i ha patit, com pocs, la por psicològica que ha estat propiciada des de les administracions públiques per vèncer l'oposició a les mesures de retallades de drets socials i d'increment de la pressió fiscal a fi de reduir el dèficit públic.

Tot això ha fet que s'hagin incrementat els casos de depressions i problemes psicològics i que, com a mínim, moltes persones hagin perdut el sentit de seguretat que seria desitjable que experimentessin les persones de la nostra societat un cop han abandonat la fase activa i s'han convertit en pensionistes, sostinguts amb fons públics.

j. Empitjorament de la qualitat de vida

Per acabar aquest epígraf, hem volgut incloure un apartat que podríem subdividir, al seu torn, en altres apartats i que, de fet, també fa referència a alguns dels aspectes que hem tractat anteriorment i que reflecteix una situació global: l'empitjorament general de la qualitat de vida que han experimentat, en diferent mesura, tots els membres de la tercera edat. És evident que parlem d'un col·lectiu molt ampli i que no tothom té les mateixes circumstàncies personals (nivell de renda, estat de salut...) i socials (situació econòmica i laboral dels membres familiars, xarxes d'amics...) però sí que és cert que, en diferent mesura, cadascun dels seus membres s'ha vist afectat per alguns dels punts que hem destacat en els epígrafs anteriors.

Com diu la Unió Democràtica de Pensionistes i Jubilats d'Espanya en un article titulat «El retir daurat, en crisi», la consideració de la vellesa, que tant havia costat aconseguir, com un període actiu i profitós en què el col·lectiu, amb la família estable i la vida solucionada, gaudia tant com podia d'un període cada cop més llarg gràcies a l'increment de l'esperança de vida, s'ha posat en dubte i són moltes les persones que han experimentat el deteriorament de la situació vital com a conseqüència de l'impacte de la crisi i les polítiques públiques adoptades per fer-hi front.

7. Reflexions finals

És evident que el paper de suport familiar que exerceix el col·lectiu de la tercera edat s'ha vist enormement reforçat al llarg de la crisi. La població de més edat de la nostra societat ha afegit a la seva importantíssima i no prou reconeguda tasca de proveïdora gratuïta de serveis (guarda i custòdia dels membres més joves de la família; ajudes en les tasques domèstiques, neteja, planxa, cuina...) la de sostenidora econòmica de la família, en alguns casos de manera complementària i, en els casos més greus, única, gràcies a les pensions de jubilació, ja siguin contributives o no contributives.

Aquestes funcions fan, segons el meu parer, que es pugui parlar d'un autèntic canvi en la consideració de la vellesa: des d'un paper passiu, receptor de serveis i de recursos econòmics, s'ha passat a un paper actiu, de proveïdor de serveis i recursos financers per a la família extensa, determinant en moments com el de la crisi actual.

Deixant de banda el sentit de vocació que puguin tenir (i que de fet tenen) el membres de més edat de les famílies, entès com el desig i la voluntat d'exercir aquest nou rol que la societat els ha atorgat, s'ha de dir que això també implica un cost important per a aquesta població: la tercera edat ha deixat de ser una època de tranquil·litat i estabilitat i s'ha convertit en una època inestable i de participació activa en els problemes de l'entorn social i familiar, de renúncia a algunes comoditats i, fins i tot, de patiment psicològic per les pressions suportades.

L'efecte de la crisi és preocupant, no només per la cruessa de les situacions en què moltes persones viuen actualment, sinó pels possibles efectes devastadors que els canvis provocats per la crisi poden tenir en el futur. Ja hem exposat alguns d'aquests factors com l'increment de la desigualtat en la renda, la pèrdua de poder adquisitiu (atur, retallades salarials, pensions no actualitzades amb l'IPC...), l'enduriment de les condicions de les futures pensions, les retallades en la prestació de serveis públics... Tot això porta la societat, de manera més o menys oculta, al fet que la propera crisi econòmica, després d'un previsible cicle de recuperació, sigui sens dubte més potent i sagnant del que és la crisi actual.

I, per acabar, inclouré una reflexió sobre els possibles efectes a llarg termini de la crisi sobre la natalitat i la fecunditat a la nostra comunitat autònoma i l'Estat espanyol en general.

Des d'un punt de vista sociològic sempre s'ha dit que en les societats en què l'Estat no proveïa de serveis i ajuts quan les persones ja no exercien activitats remunerades, com succeeix ara en molts països en vies de desenvolupament i com succeïa a la nostra comunitat autònoma no fa tantes dècades, les parelles tenien diversos fills a fi de garantir el seu suport econòmic i el seu ajut directe en fer-se grans. Aquesta era, precisament, una de les causes que explicaven l'existència d'elevades taxes de natalitat en aquestes societats. A més d'aquesta causa, moltes altres hi intervenien, com el prestigi social de la paternitat i de les famílies nombroses, el desig de tenir fills mascles...

Contràriament, pot ser que, arran d'aquesta potent crisi econòmica i financera, precisament s'hagi afegit un nou factor que pugui incidir negativament sobre les ja molt baixes taxes de natalitat que presenten molts dels països desenvolupats i l'Estat espanyol en particular: el plantejament de reduir el nombre de fills a fi d'evitar o reduir l'impacte de la demanda d'assistència econòmica i de serveis que tinguin les generacions futures.

Aquest factor incrementaria la tendència poc pronatalista actual, que fa que les taxes s'allunyin cada cop més de la taxa de reemplaçament. L'Estat espanyol presenta des de

fa anys un descens continuat en la xifra de naixements i això, juntament amb el descens de les dones en edat en què és més habitual tenir fills, l'emigració de població jove i l'increment de l'esperança de vida, provoca l'envelliment estructural de la societat. Són ja diverses les comunitats autònomes que registren més defuncions que naixements. Això significa, ni més ni menys, que sense fluxos immigratoris la nostra societat s'enfronta a greus problemes demogràfics.

Referències bibliogràfiques

Cáritas (2013). Empobrecimiento y desigualdad social. El aumento de la fractura social en una sociedad vulnerable que se empobrece. *VIII Informe del Observatorio de la Realidad Social de Cáritas*, octubre.

Colom, A. (2012). La crisis económica española: orígenes y consecuencias. Una aproximación crítica. Universitat de Barcelona. Article presentant a les XIII Jornades d'Economia Crítica. Sevilla, febrer.

Domènech, A. (2013). Los diez grandes problemas de la tercera edad. *La Vanguardia*, 30 de juny.

Cruz Roja Española (2013). La situación de las personas mayores atendidas por Cruz Roja. *Boletín sobre Vulnerabilidad Social*, número 8, desembre. Dipòsit legal: M-19784-2012. ISSN: 2340-7794.

IBESTAT. *Explotació específica de l'EPA*.

INE. *Enquesta de pressuposts familiars*.

INE. *Enquesta de la Població Activa*.

Intermón-Oxfam (2012). *Crisi, desigualtat i pobresa*. Informe número 32, desembre. <http://www.oxfamintermon.org/>

Lluch, F. D. (2011). Anàlisi de les característiques del sobreenvelliment femení a les Illes Balears. *Anuari de l'envelliment 2011*. Illes Balears, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció a l'Autonomia Personal. UIB i Conselleria de Salut, Família i Benestar Social. ISSN: 2174-7997. Dipòsit legal: PM-2908-2008.

Meil, Gerardo: *Individualització i solidaritat familiar*. Volum 32. Col·lecció d'Estudis Social de la Caixa. Obra Social la Caixa. Barcelona 2011. ISBN: 978-84-9900-050-3. DL: B.28.106-2011

UNICEF Espanya. *La infancia en España 2014. El valor social de los niños: hacia un pacto de estado para la infancia*. Dipòsit legal: M-18129-2014. Si voleu descarregar l'informe complet, ho podeu fer a l'adreça següent: http://www.unicef.es/sites/www.unicef.es/files/infancia-espana/unicef_informe_la_infancia_en_espana_2014.pdf

Unió Democràtica de Pensionistes i Jubilats d'Espanya. El retiro dorado, en crisis. http://www.mayoresudp.org/portal/noticias_dir/main_noticias.aspx?idnoticia=%20858

Autor

FERRAN DÍDAC LLUCH I DUBON

Maó, 1965. Geògraf. Cap de la Secció de Cartografia de la Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient i Ordenació del Territori. Ha treballat en l'organisme estadístic autonòmic, on s'ha especialitzat en les estadístiques socials i demogràfiques («Els incendis a les Illes Balears», «Estadístiques dels menors infractors», «Els noms dels nadons», etc.). Des de l'any 1990, és professor de Geografia dels cursos de reciclatge lingüístic i cultural per a docents (ICE-UIB), que d'ençà del curs 2012-13 depenen de l'Institut d'Estudis Baleàrics del Govern. Ha col·laborat en la planificació d'equipaments hospitalaris públics per a l'IB-Salut i en diversos estudis autonòmics («PERI del Terreno», «Avaluació de les necessitats assistencials derivades de la reforma de la Llei del Menor», «Estudi de la Joventut de les Illes Balears», etc.). Diversos anys, ha estat coautor del capítol de sanitat de l'Informe econòmic i social de Sa Nostra, i del capítol sobre demografia i llar de la Memòria econòmica i social del Consell Econòmic i Social de les Illes Balears. Ha publicat diversos llibres, com ara *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears* (1991) i *Geografia de les Illes Balears* (1997), i articles en revistes científiques sobre demografia de les Illes Balears. Ha participat, així mateix, en obres col·lectives, com la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* i l'*Atlas de les Illes Balears*. En el camp de l'envelliment, en l'*Anuari de l'envelliment. Illes Balears* ha publicat els articles següents: «Introducció a l'estudi de la població estrangera de 65 i més anys resident a les Illes Balears en el context de la nova fase demogràfica multicultural», anuari de 2010 (pàg. 17-74); «Anàlisi de les característiques del sobreenvelliment femení a les Illes Balears», anuari de 2011 (pàg. 21-77); «La població nonagenària a les Illes Balears: una aproximació estadística», anuari de 2012 (pàg. 49-76), i «Les noves tecnologies i la tercera edat a les Illes Balears», anuari de 2013 (pàg. 103-141).